

Podwójnie deportowani...

**Żołnierze Polskich Sił Zbrojnych w Związku Sowieckim
w latach 1945–1951 – dokumenty i materiały**

Wstęp i opracowanie

Dmitriy Panto

Tłumaczenie materiałów źródłowych

Gabor Chodkowski-Gyurics

Gdańsk 2022

Recenzenci: dr hab. Jerzy Grzybowski
prof. Zbigniew Wawer

Redaktor prowadzący: Michał Mikołajczak

Redakcja: Paweł Jaroniak

Korekta: Natalia Maliszewska

Konsultacja merytoryczna: Wojciech Łukaszun

Indeksy: Zofia Smyk / e-DYTOR, Natalia Maliszewska

Projekt okładki i stron tytułowych: Magdalena Błażków / Kreacja Pro

Na okładce: od lewej: Konstanty Ralkiewicz (ur. 1910) – w czasie kampanii polskiej we wrześniu 1939 r. trafił do sowieckiego łagru. Jesienią 1941 r. wstąpił do Armii Polskiej w ZSRS. Walczył pod Monte Cassino, gdzie został ranny. W 1950 r. ponownie był deportowany przez Sowieców (MIIWŚ); Aleksy Kowalczuk (ur. 1899 r.) – od września 1939 r. w niewoli sowieckiej. W sierpniu 1941 r. został żołnierzem armii gen. Andersa. Do Polski wrócił w 1947 r. W 1951 r. ponownie trafił przymusowo do Związku Sowieckiego (ze zbiorów Eugeniusza Gurewskiego)

Copyright © 2022 by Muzeum II Wojny Światowej w Gdańsku

ISBN: 978-83-65957-45-0

WYDAWCA

Muzeum II Wojny Światowej w Gdańsku
pl. W. Bartoszewskiego 1, 80-862 Gdańsk
tel.: +48 58 766-83-63
e-mail: wydawnictwo@muzeum1939.pl
<https://muzeum1939.pl/>

Skład i łamanie:

MARPRES, Inowrocław

Druk i oprawa:

Zakład Poligraficzny Sindruk, Opole

Spis treści

Przedmowa	13
Żołnierze Polskich Sił Zbrojnych w Związku Sowieckim w latach 1945–1951	16
System repatriacji obywateli sowieckich do ZSRS w latach 1944–1951	16
Repatriacja żołnierzy Polskich Sił Zbrojnych do Związku Sowieckiego w latach 1945–1948	27
Deportacja „andersowców” w kwietniu 1951 r.	52
Dokumenty	69
Nr 1 1947 luty 4, [Włochy] – Raport płk. P. Jakowlewa o pracy wykonanej przez pracowników pełnomocnika Rady Ministrów ZSRS w sprawie repatriacji obywateli sowieckich z Włoch od stycznia do 1 grudnia 1946 r.	69
Nr 2 1947 styczeń 1, [Londyn] – Raport do gen. Filipa Golikowa dotyczący repatriacji obywateli sowieckich z Wielkiej Brytanii do Związku Sowieckiego w 1946 r.	90
Nr 3 1946 [data dzienna nieznana, brak miejsca] – Notatka przygotowana w celu przeprowadzenia rozmów z przedstawicielami rządu Francji w sprawie repatriacji obywateli sowieckich	94
Nr 4 1946 kwiecień 1, Paryż – Pismo polskiej ambasady we Francji do kpt. Kozikowa z Sowieckiej Misji Wojskowej ds. Repatriacji w sprawie repatriacji polskich obywateli na terytorium Polski i Związku Sowieckiego.	95
Nr 5 1947 [nie wcześniej niż kwiecień, brak miejsca] – Sprawozdanie o stanie przeprowadzanej repatriacji obywateli sowieckich z Wielkiej Brytanii do Związku Sowieckiego	97

Nr 6	1947 styczeń 10, Moskwa – Pismo kierownika IV Wydziału Europejskiego Ministerstwa Spraw Zagranicznych A. Aleksandrowa do pełnomocnika Filipa Golikowa w sprawie ustaleń w kwestii powrotów żołnierzy PSZ do Związku Sowieckiego przez teren Polski	102
Nr 7	1947 styczeń 30, [brak miejsca] – Pismo p.o. pełnomocnika ds. repatriacji gen. Konstantego Gołubiewa do kierownika Głównego Zarządu Wywiadowczego Ludowego Komisariatu Obrony gen. Fiodora Kuzniecowa w sprawie liczby żołnierzy Polskich Sił Zbrojnych w Wielkiej Brytanii oraz w kwestii korespondencji I. Kleszkanowa	104
Nr 8	1947 marzec 24, [Londyn] – Propozycje przyspieszenia procesu repatriacji żołnierzy PSZ z Wielkiej Brytanii do Związku Sowieckiego przedstawione w sprawozdaniu I. Kleszkanowa i złożone gen. Konstantemu Gołubiewowi . . .	106
Nr 9	1947 maj 24, [brak miejsca] – Pismo przewodnie oraz spis osobowy żołnierzy PSZ przybyłych z Wielkiej Brytanii do Polski w celu repatriacji do Związku Sowieckiego kierownika Wydziału ds. Repatriacji Północnej Grupy Wojsk płk. Gorina	108
Nr 10	1947 lipiec 4, [brak miejsca] – Pismo płk. Kolesowa do zastępcy kierownika II Wydziału Głównego MGB ZSRS gen.-mjr. Georgijja Utiechina dotyczące osób, które służyły w szeregach Polskich Sił Zbrojnych i odmówiły powrotu do Związku Sowieckiego	123
Nr 11	1947 lipiec 4, [brak miejsca] – Pismo gen. Konstantego Gołubiewa skierowane do zastępcy ministra spraw wewnętrznych ZSRS Wasilija Czernyszewa dotyczące osób, które służyły w szeregach PSZ i odmówiły powrotu do Związku Sowieckiego	125
Nr 12	1947 lipiec 25, Grodno – Pismo zastępcy komendanta obozu nr 312 w Grodnie mjr. Maksimowa w sprawie przyjęcia do obozu żołnierzy PSZ	127
Nr 13	1947 wrzesień 24, [brak miejsca] – Informacje o obozie nr 277 w Wołowie skierowane do wiadomości kierownika wydziału organizacyjnego Sztabu Generalnego ZSRS gen. Iwana Smorodinowa	130
Nr 14	1947 lipiec 31, Moskwa – Zapytanie płk. Kisielewa do kierownika obozu nr 312 dotyczące dalszych losów	

	osób przetransportowanych z obozu nr 277 w Wołowie do obozu nr 312 w Grodnie	132
Nr 15	1947 sierpień 30, Grodno – Sprawozdanie ze stanu osobowego oraz pełnionych funkcji załogi obozu repatriacyjnego nr 312 w Grodnie	136
Nr 16	1947 sierpień 27, [brak miejsca] – Sprawozdanie p.o. kierownika ds. repatriacji Północnej Grupy Wojsk mjr. Kedrowa z działalności obozu nr 277 w Wołowie dla gen. Gołubiewa	141
Nr 17	1947 luty 20, [Moskwa] – Pismo przewodnie gen. Gołubiewa dla kierownictwa Ukraińskiej SRS z danymi osobowymi żołnierzy Polskich Sił Zbrojnych repatriowanych na teren Ukrainy sowieckiej	143
Nr 18	1947 luty 20, [Moskwa] – Pismo przewodnie gen. Gołubiewa adresowane do kierownictwa Litewskiej SRS z danymi osobowymi żołnierzy Polskich Sił Zbrojnych repatriowanych na teren Litwy sowieckiej	145
Nr 19	1947 kwiecień 3, [Moskwa] – Pismo przewodnie gen. Gołubiewa do kierownictwa Łotewskiej SRS z danymi osobowymi żołnierzy Polskich Sił Zbrojnych repatriowanych na teren Łotwy sowieckiej	147
Nr 20	1947 luty 20, [Moskwa] – Pismo przewodnie gen. Gołubiewa do kierownictwa Łotewskiej SRS z danymi osobowymi żołnierzy Polskich Sił Zbrojnych repatriowanych na teren Łotwy sowieckiej	148
Nr 21	1947 luty 20, [Moskwa] – Pismo przewodnie gen. Gołubiewa do kierownictwa Białoruskiej SRS z danymi osobowymi żołnierzy Polskich Sił Zbrojnych repatriowanych na teren Białorusi sowieckiej	149
Nr 22	1947 kwiecień 3–4, [brak miejsca] – Pismo zastępcy pełnomocnika ds. repatriacji Konstantego Gołubiewa do zastępcy przewodniczącego Rady Ministrów RFSRS Aleksandra Gricenki w sprawie repatriacji żołnierza PSZ Herszoka Herszewcza	153
Nr 23	1947 kwiecień 1, [Mińsk] – Pismo zastępcy przewodniczącego Rady Ministrów Białoruskiej SRS Kuźmy Kisielowa dotyczące przyjęcia na teren Białoruskiej SRS byłych żołnierzy PSZ i warunków rozmieszczenia ich w obwodach Białorusi sowieckiej	154

Nr 24	1947 kwiecień 16, [Mińsk] – Instrukcja dotycząca pozyskiwania listów zachęcających do powrotów z Wielkiej Brytanii do Związku Sowieckiego od żołnierzy Polskich Sił Zbrojnych repatriowanych na teren Białorusi sowieckiej . . .	156
Nr 25	1947 październik 1, [Moskwa] – Pismo zastępcy pełnomocnika ds. repatriacji Filipa Golikowa skierowane do ministra MGB gen. Wiktora Abakumowa oraz ministra spraw wewnętrznych Siergieja Krugłowa dotyczące repatriacji żołnierzy PSZ z angielskich i amerykańskich stref okupacyjnych na teren Związku Sowieckiego	157
Nr 26	1947 październik 3, [brak miejsca] – Pismo gen.-mjr. Jakowa Basilowa do zastępcy ministra spraw wewnętrznych gen. Iwana Sierowa z nakazem szczegółowego sprawdzenia repatriantki Janiny Bujalskiej . .	159
Nr 27	1947 październik 7, [brak miejsca] – Pismo przewodnie oraz aneks ze spisem repatriowanych żołnierzy Polskich Sił Zbrojnych przybyłych parowcem Beloostrow z Wielkiej Brytanii do Leningradu 21 września 1947 r.	160
Nr 28	1947 październik 8, [brak miejsca] – Pismo doradcy pełnomocnika Rady Ministrów Związku Sowieckiego ds. repatriacji płk. Kisielewa dotyczące sprawy środków finansowych (tzw. wypłat demobilizacyjnych), które żołnierze Polskich Sił Zbrojnych otrzymali z Wielkiej Brytanii	163
Nr 29	1947 wrzesień 11, [brak miejsca] – Pismo przewodnie oraz aneks imienny repatriowanych żołnierzy PSZ z 8 września 1947 r. z Wielkiej Brytanii do obozu nr 312 w Grodnie	165
Nr 30	1947 listopad 11, Leningrad – Pismo i aneks imienny „andersowców” przybyłych parowcem Beloostrow z Wielkiej Brytanii do Leningradu oraz informacja o przekazaniu repatriantom zapomogi finansowej	192
Nr 31	1947 wrzesień 22, Leningrad – Akt sporządzony przez pracowników wojsk pogranicznych w Leningradzie w sprawie przybycia transportu „andersowców”	197
Nr 32	1947 maj 4, [Mińsk] – Pismo grodzieńskiego komitetu wykonawczego do zastępcy przewodniczącego Rady Najwyższej Białoruskiej SRS Kuźmy Kisielowa w sprawie zatrudnienia repatriowanych żołnierzy Polskich Sił Zbrojnych	199

Nr 33	1947 kwiecień 29, [Baranowicze] – Pismo baranowickiego komitetu wykonawczego do zastępcy przewodniczącego Rady Najwyższej Białoruskiej SRS Kuźmy Kisielowa w sprawie zatrudnienia repatriowanych żołnierzy PSZ oraz okazania im pomocy	200
Nr 34	1948 maj 26, Moskwa – Pismo gen.-płk. Filipa Golikowa skierowane do przewodniczącego Rady Ministrów Białoruskiej SRS P. Ponomarenki o wynikach kontroli prowadzonej akcji repatriacyjnej na terenie Białorusi sowieckiej	202
Nr 35	1947 październik, Moskwa – Pismo p.o. zastępcy pełnomocnika ds. repatriacji Jakowa Basiłowa w sprawie uaktywnienia pracy po zdobywaniu listów repatriantów zachęcających do przyjazdu do Związku Sowieckiego przebywających w Wielkiej Brytanii „andersowców”	205
Nr 36	1947 marzec 27, [Mińsk] – Pismo zastępcy przewodniczącego Rady Ministrów Białoruskiej SRS K. Kiselewa w sprawie intensyfikacji działań krewnych mieszkających na terenie Białorusi na rzecz zachęcania swoich bliskich do repatriacji do Związku Sowieckiego.	207
Nr 37	1947 marzec 3, [Mińsk] – Pismo zastępcy przewodniczącego Rady Ministrów Białoruskiej SRS Iwana Iliuszyna skierowane do obwodowych komitetów wykonawczych dotyczące zasad traktowania przybywających „andersowców”	209
Nr 38	1947 [brak daty dziennej], Pińsk – Pismo przewodniczącego pińskiego komitetu wykonawczego Iwana Stefanowa dotyczące informacji o zapomódze okazanej żołnierzom PSZ repatriowanym do obwodu pińskiego	210
Nr 39	1947 marzec 5, [Wilno] – Pismo od kierownika działu reewakuacji Rady Ministerstwa Litewskiej SRS A. Liskowa skierowane do kierownika działu repatriacji Rady Ministrów Białoruskiej SRS w sprawie przetransportowania z Litwy sowieckiej na teren Białorusi sowieckiej repatrianta Stefana Żukowa	212
Nr 40	1948 luty 10, Mińsk – Pismo przewodniczącego Mińskiego Obwodowego Komitetu Wykonawczego W. Garista o stanie rozmieszczenia i zatrudnienia repatriowanych żołnierzy Polskich Sił Zbrojnych na teren Białorusi sowieckiej	214

Nr 41	1951 marzec, [Kijów] – Informacja o przygotowaniach akcji deportacyjnej „Trójka” na terenie Ukrainy sowieckiej	216
Nr 42	1951 marzec 7, [Kijów] – Zatwierdzony przez ministra bezpieczeństwa państwowego Ukraińskiej SRS Mikołaja Kowalczyka plan organizacyjny i operacyjny dotyczący przeprowadzenia operacji deportacyjnej „Trójka” na terenie Ukraińskiej SRS ze wskazaniem składów grup operacyjnych w poszczególnych obwodach	218
Nr 43	1951 marzec 17, [Kijów] – Instrukcja skierowana do kierowników MGB oraz kierowników grup operacyjnych w celu poprawnego stworzenia spisu deportowanych (kułaków, jehowitów oraz andersowców) na terenie Ukraińskiej SRS	223
Nr 44	1951 marzec 31, [Moskwa] – Plan formowania i załadowania transportów w celu przeprowadzenia akcji deportacyjnej „Trójka” na terenie Ukrainy sowieckiej	225
Nr 45	1951 marzec – Instrukcja dla kierowników grup operacyjnych dotycząca poprawnego przeprowadzenia akcji deportacyjnej „Trójka” na terenie Ukrainy sowieckiej	230
Nr 46	1951 marzec 27, [Moskwa] – Raport dla ministra MGB ZSRS Wiktora Abakumowa sporządzony przez zastępcę ministra bezpieczeństwa narodowego USRS Mikołaja Sieliwanowskiego oraz ministra bezpieczeństwa narodowego USRS Mikołaja Kowalczyka dotyczący stanu przygotowania do akcji deportacyjnej „Trójka” na terenie USRS	233
Nr 47	1951 kwiecień 8, Równe – Raport dotyczący przeprowadzenia akcji deportacyjnej „Trójka” w obwodzie rówieńskim skierowany do zastępcy ministra bezpieczeństwa narodowego Ukraińskiej SRS Mikołaja Sieliwanowskiego oraz ministra bezpieczeństwa narodowego Ukraińskiej SRS Mikołaja Kowalczyka	235
Nr 48	1951 kwiecień 8, Tarnopol – Raport dotyczący przeprowadzenia akcji deportacyjnej „Trójka” w obwodzie tarnopolskim skierowany do zastępcy ministra bezpieczeństwa narodowego Ukraińskiej SRS Mikołaja Sieliwanowskiego oraz ministra bezpieczeństwa narodowego Ukraińskiej SRS Mikołaja Kowalczyka	237

Nr 49	1951 kwiecień 8, Łuck – Raport dotyczący przeprowadzenia akcji deportacyjnej „Trójka” w obwodzie wołyńskim Ukraińskiej SRS skierowany do zastępcy ministra bezpieczeństwa narodowego Ukraińskiej SRS Mikołaja Sieliwanowskiego oraz ministra bezpieczeństwa narodowego Ukraińskiej SRS Mikołaja Kowalczuka	239
Nr 50	1951 kwiecień 8, Czerniowce – Raport dotyczący przeprowadzenia akcji deportacyjnej „Trójka” w obwodzie czernowickim Ukraińskiej SRS skierowany do zastępcy ministra bezpieczeństwa narodowego Ukraińskiej SRS Mikołaja Sieliwańskiego oraz ministra bezpieczeństwa narodowego Ukraińskiej SRS Mikołaja Kowalczuka	240
Nr 51	1951 kwiecień 8, Stanisławów – Raport dotyczący przeprowadzenia akcji deportacyjnej „Trójka” w obwodzie stanisławowskim Ukraińskiej SRS skierowany do zastępcy ministra bezpieczeństwa narodowego Ukraińskiej SRS Mikołaja Sieliwańskiego oraz ministra bezpieczeństwa narodowego Ukraińskiej SRS Mikołaja Kowalczuka	242
Nr 52	1951 kwiecień 8, Drohobycz – Raport dotyczący przeprowadzenia akcji deportacyjnej „Trójka” w obwodzie drohobyckim Ukraińskiej SRS skierowany do zastępcy ministra bezpieczeństwa narodowego Ukraińskiej SRS Mikołaja Sieliwańskiego oraz ministra bezpieczeństwa narodowego Ukraińskiej SRS Mikołaja Kowalczuka	244
Nr 53	1951 kwiecień 8, Lwów – Raport dotyczący przeprowadzenia akcji deportacyjnej „Trójka” w obwodzie lwowskim Ukraińskiej SRS skierowany do zastępcy ministra bezpieczeństwa narodowego Ukraińskiej SRS Mikołaja Sieliwańskiego	246
Nr 54	1951 kwiecień 9, [Kijów] – Sprawozdanie dla ministra MGB Związku Sowieckiego Wiktora Abakumowa dotyczące przeprowadzonej akcji deportacyjnej „Trójka” na terenie Ukrainy sowieckiej	250
Nr 55	1951 marzec 20, [Wilno] – Decyzja zastępcy ministra MGB Litewskiej SRS oraz prokuratora Litewskiej SRS Bachorowa w sprawie deportacji żołnierza Polskich Sił Zbrojnych Iwana Bogdiuna i jego rodziny do obwodu irkuckiego . . .	252

Nr 56	1951 sierpień 18, [Wilno] – Odpis z protokołu nr 34-a Kolegium Specjalnego MGB dotyczący konfiskaty mienia Iwana Bogdiuna i jego rodziny	254
Nr 57	1951 kwiecień 2, [Ponary] – Osobowy, podzielony na transporty spis „andersowców” deportowanych wraz z rodzinami z Litewskiej SRS (obwód wileński) do obwodu irkuckiego sporządzony przez płk. Surmacza	255
Nr 58	1951 czerwiec 21, [Kijów] – Sprawozdanie zastępcy ministra bezpieczeństwa państwowego Ukraińskiej SRS Danila Jesypenki o wynikach deportacji z terenów Ukraińskiej SRS byłych żołnierzy Polskich Sił Zbrojnych do obwodu irkuckiego	276
Nr 59	1952 czerwiec 24, [Kijów] – Raport specjalny sporządzony przez ministra bezpieczeństwa państwowego Ukraińskiej SRS Mikołaja Kowalczyka w sprawie dekonspiracji rzekomych agentów brytyjskiego wywiadu wśród byłych żołnierzy Polskich Sił Zbrojnych na terenie Ukrainy sowieckiej	281
Nr 60	1947 maj 7, [Kijów] – Sprawozdanie ministra MGB Ukraińskiej SRS gen. Siergieja Sawczenki dotyczące działań podjętych w celu ujawnienia i rozpracowania osób, które służyły w szeregach PSZ i zostały repatriowane do Ukraińskiej SRS z Wielkiej Brytanii	286
Nr 61	1957 marzec 22, [obwód irkucki] – Informacja kierownictwa Ministerstwa Spraw Zagranicznych obwodu irkuckiego o przybyciu specprzesiedleńca Iwana Bogdiuna wraz z rodziną do obwodu irkuckiego (Tajturka)	295
Źródła fotograficzne		296
Wykaz skrótów		304
Bibliografia		305
Indeks osób		309
Indeks geograficzny		320
Summary		333

Przedmowa

Repatriacja żołnierzy Polskich Sił Zbrojnych (PSZ) do Związku Sowieckiego w latach 1945–1948 oraz deportacja części z nich w kwietniu 1951 r. na Syberię jest obecnie marginalnym tematem w historiografii. O ile ogólny przebieg repatriacji obywateli sowieckich (repatriacja żołnierzy PSZ była częścią tego procesu i podlegała ogólnym zasadom) jest zbadany¹, o tyle ten konkretny aspekt wymaga pogłębionych badań². W literaturze przedmiotu brakuje całościowego

¹ В. Земсков, *Возвращение советских перемещенных лиц в СССР. 1944–1952 гг.*, Москва–Санкт-Петербург 2016; *idem*, *Сталин и народ. Почему не было восстания*, Москва 2014; Н. Келин, *Казачья исповедь* [w:] Н. Толстой, *Жертвы Ялты*, Москва 1996; Ю. Арзамаскин, *Тайны советской репатриации*, Москва 2015; П. Полян, *Жертвы двух диктатур: Жизнь, труд, унижение и смерть советских военнопленных и остарбайтеров на чужбине и на родине*, Москва 2002; А. Брюханов, *Вот как это было. О работе миссии по репатриации советских граждан. Воспоминания советского офицера*, Москва 1958; А. Бичехвост, *Репатриация советских и иностранных граждан: внутривластные и международные аспекты (1944–1953 гг.)*, Саратов 1996.

² J. Grzybowski, *Powojenne losy żołnierzy Polskich Sił Zbrojnych na Zachodzie po powrocie na Białoruś*, „Pamięć i Sprawiedliwość” 2007, nr 1(11); M. Nurek, *Gorycz zwycięstwa. Losy Polskich Sił Zbrojnych na Zachodzie po II wojnie światowej 1945–1949*, Gdańsk 2009, s. 573–579; S. Artymowski, *Repatriacja żołnierzy Polskich Sił Zbrojnych z Europy Zachodniej do Polski w latach 1945–1948*, Poznań 2012, s. 166; N. Ablazhey, L. Salakhova, *Репатрианты – андерсовцы в Иркутской ссылке*, „Wrocławskie Studia Wschodnie” 2018, nr 22; J. Grzybowski, *Białorusini w polskich regularnych formacjach wojskowych w latach 1918–1945*, Warszawa 2006, s. 346–365; *Spod Monte Cassino na Sybir. Deportacja byłych żołnierzy Polskich Sił Zbrojnych na Zachodzie z Białorusi, Litwy i Ukrainy w 1951 roku*, oprac. P.P. Romaniuk, wstęp J. Tucholski, Warszawa 1998; J. Grzybowski, *Deportacja byłych żołnierzy Polskich Sił Zbrojnych na Zachodzie z BSRS na Syberię w 1951 r.* [w:] *Z dziejów represji sowieckich wobec Polaków w latach 1937–1952. Białoruś, Litwa, ziemie północno-wschodniej Polski. Studia i materiały*, red. J.J. Milewski, Białystok–Warszawa 2017, s. 183–198; P.P. Romaniuk, *Deportacja weteranów*, „Sybir. Magazyn Muzeum Pamięci Sybiru” 2018, nr 2, s. 37–42; I. Мельникаў, «У Вялікай Айчыннай не ўдзельнічаў...» [w:] *Новы Час* 2020; Ю. Грибовский, *Судьба бывших военнослужащих армии Андерса – репатриантов в Беларусь*, „Беларусь у XX стагоддзі” 2003, в. 2; J. Gurewski, *Мęczennicy. Poleszycy w obronie II Rzeczypospolitej*, „Echa Polesia” 2009, nr 4; Ю. Грыбоўскі, К. Козак, *Забытыя жаўнеры Польскага вайска ў часы Другой сусветнай вайны*, Мінск 2003, s. 30–53; wspomnienia żołnierzy armii Andersa deportowanych na Syberię w 1951 r., przedstawione również fragmentarycznie: J. Kotlan, *Z tajgi archangielskiej do tajgi irkuckiej przez Monte Cassino* [w:] K.A. Tochman, *Z ziemi obcej do Polski. Losy żołnierzy PSZ na Zachodzie, którzy powrócili do kraju po II wojnie światowej*, t. 1, Zwierzyniec–Rzeszów–Londyn 2006, s. 412–431; J. Cielica,

ujęcia problemu; większość autorów skupia się na terenie obecnej Białorusi, tylko częściowo opisując tereny Litwy, Ukrainy oraz Federacji Rosyjskiej. W celu poszerzenia bazy dokumentacyjnej dotyczącej tego ważnego zagadnienia opracowałem prezentowany niżej zbiór dokumentów.

Publikacja składa się z trzech części. Pierwsza to naukowy wstęp opisujący proces repatriacji żołnierzy PSZ do ZSRS oraz ich deportacji do obwodu irkuckiego; dwie kolejne zawierają niepublikowane dotychczas materiały – część druga dokumenty, które ukazują proces repatriacji i deportacji, z kolei ostatnia to aneks fotograficzny.

W ramach przygotowania pracy przeprowadziłem kwerendy w następujących archiwach, skupiając się na instytucjach byłych republik Związku Sowieckiego: Państwowym Archiwum Federacji Rosyjskiej w Moskwie (Государственный Архив Российской Федерации; ГАРФ), Narodowym Archiwum Republiki Białorusi (Национальный архив Республики Беларусь; НАРБ), Wydzielonym Państwowym Archiwum Służby Bezpieczeństwa Ukrainy w Kijowie (Галузевий Державний Архів Служби Безпеки України у м. Києві; ГДА СБУ), Litewskim Archiwum Specjalnym (Lietuvos ypatingasis archyvas), Archiwum Historii Mówionej Syberii Bajkalskiej (Архив устной истории Байкальской Сибири [кафедра истории и методики ПИ ИГУ]), Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej (AIPN) oraz w prywatnych archiwach prof. Krzysztofa Heyki i krajoznawcy Eugeniusza Gurewskiego z Białorusi. Większość przedstawionych dokumentów ma charakter urzędowy; są to: noty kierowane do francuskiego i brytyjskiego rządu, pisma przewodnie, dokumentacja z obozów filtracyjnych, dokumenty rejestracji, dokumenty operacyjne Ministerstwa Bezpieczeństwa Państwowego ZSRS (MGB)³, spisy osób deportowanych, dokumenty deportacyjne (decyzje, odpisy o konfiskacie majątku itd.) oraz załączniki do pism przewodnich – tabele z danymi osobowymi, miejscami zamieszkania, informacjami o krewnych, miejscu służby, miejscu dołączenia do PSZ itd. Mając na uwadze brak jednolitości i spójności informacji prezentowanych w dokumentach, postanowiłem zamieścić kilka przykładowych tabel, żeby zobrazować czytelnikowi faktyczny stan tych dokumentów. Ważną częścią

Dla Ciebie, Polsko! Wspomnienia żołnierza [w:] K.A. Tochman, *Z ziemi obcej do Polski. Losy żołnierzy PSZ na Zachodzie, którzy powrócili do kraju po II wojnie światowej*, t. 2, Zwierzyniec–Rzeszów–Londyn 2009; Ю. Грыбоускі, К. Козак, *Забутыя жаўнеры Польскага войска...*, s. 53–96; В. Ракито, *Монте-Кассино–Черемхово*, Иркутск 2018; А. Когут, *Операція «Захід» у контексті радянських депортацій із Західної України 1940–1950-ті рр.* [w:] *Вирване коріння: дослідження, документи, свідчення*, Київ 2020, s. 51–68.

³ Ministerstwo Bezpieczeństwa Państwowego ZSRS (Министерство государственной безопасности; МГБ) – funkcjonowało w Związku Sowieckim w latach 1946–1953.

materiałów są treści dotyczące akcji deportacyjnej „Trójka”, pozwalające odtworzyć chronologię i przebieg operacji, wskutek której zesłano „andersowców” z terenów Ukraińskiej Socjalistycznej Republiki Sowieckiej (USRS).

Chronologiczne ramy publikacji obejmują okres repatriacji żołnierzy PSZ do Związku Sowieckiego, a więc lata 1945–1948, a następnie deportację żołnierzy z ich rodzinami do obwodu irkuckiego w pierwszej połowie kwietnia 1951 r.

Przedstawione dokumenty rzucają nowe światło na powojenne losy żołnierzy PSZ, którzy powrócili do ZSRS. Materiały archiwalne wskazują nowe liczby odnoszące się zarówno do osób repatriowanych, jak i deportowanych na Syberię w 1951 r. Książka podejmuje próbę ukazania całościowego przebiegu repatriacji i deportacji żołnierzy PSZ w latach 1945–1951.

Dokumenty zostały przetłumaczone z języka rosyjskiego i przygotowane zgodnie z edytorskimi wymogami Muzeum II Wojny Światowej – opatrzone je przypisami rzeczowymi, a także biogramami występujących w nich osób (tych, których dane dało się ustalić). Poprawiono oczywiste błędy, przeprowadzono redakcję według zasad współczesnej ortografii. Ujednolicono układ graficzny dokumentów.

W tym miejscu serdeczne podziękowania kieruję do osób, które pomogły mi w dotarciu do niezbędnych materiałów archiwalnych i literatury przedmiotu, a także pozwoliły na korzystanie z prywatnych zasobów. Są to: prof. Krzysztof Heyko, prof. Arunas Bubnis, Eugeniusz Gurewski, Walery Sliwko, dr Michał Zubar, Oleksji Złatogorski, prof. Ludmiła Sałachowa, dr Aleksandr Cymbał, prof. Jerzy Grzybowski, dr Aleksandr Majewski, dr Andrij Kogut, prof. Mieczysław Nurek, dr Ihar Melnikau, dr Swiatosław Kulinok, Dastan Murały oraz Amangeldy Szapkenow. Chciałbym również złożyć podziękowania dr. Karolowi Nawrockiemu, prezesowi Instytutu Pamięci Narodowej, dr. hab. Karolowi Polejowskiemu, zastępcy prezesa Instytutu Pamięci Narodowej, dr. hab. Grzegorzowi Berendtowi, dyrektorowi Muzeum II Wojny Światowej, dr. Markowi Szymaniakowi, zastępcy dyrektora ds. naukowych MIIWŚ za pomoc i wsparcie w pracach nad tą publikacją. Dziękuję również Michałowi Mikołajczakowi i Natalii Maliszewskiej z Działu Wydawniczego MIIWŚ za profesjonalną opiekę redakcyjną i językową nad książką. Chciałbym także serdecznie podziękować recenzentom: dr. hab. Zbigniewowi Wawerowi, prof. PK oraz dr. hab. Jerzemu Grzybowskiemu, prof. UW, za wnikliwą recenzję oraz cenne uwagi które wzbogaciły niniejszą publikację. Szczególne słowa uznania i wdzięczności kieruję do moich przyjaciół: Wojciecha Łukaszuna, Bartłomieja Garby oraz Waldemara Kowalskiego, dziękując im za pomoc, na którą zawsze mogę liczyć. Książkę tę dedykuję moim rodzicom – Galinie i Iwanowi, małżonce Patrycji oraz synkom – Tomaszкови i Wojtkowi.